

О СУБЈЕКТИВНИМ ПРАВИМА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ

1. У нашој правној књижевности појавила су се последњих година схватања да је појам субјективно право застарео и превазиђен јер је настао у индивидуалистичким правним системима те не одговара новом социјалистичком друштву и да уместо њега треба створити или узети нов појам (на пример, надлежност), а ако то није могуће, онда га при употреби стављати под наводнице.

Мишљење да субјективно право није оно што је било и да га треба заменити новим правним појмовима старо је близу пола века. Испољено у Француској непосредно после Првог светског рата у радовима познатог правника Леона Дигиа (Léon Duguit) под утицајем сужавања неких субјективних права државном интервенцијом у току и после рата, као и под утицајем оживљавања појма злоупотребе права, прихваћено је и даље разрађивано у појединим земљама. У фашистичким земљама је добило реакционарни вид и служило као идеолошко средство владајућих империјалистичких кругова за укључивање свих категорија становништва у припреме за освајачке походе. Усвајањем и потенцирањем Дигиевог запажања о социјализацији субјективних права и њиховом претварању у социјалне функције, фашизам је мрачне циљеве крупне буржоазије, њена политичка и економска субјективна права и субјективна права осталих категорија становништва привидно изједначио свођењем на појам социјалне функције као заједнички именитељ и у име те функције наметнуо дисциплину у раду и понашању. Јер свако, без обзира на имовно стање и положај, врши у друштву одређену социјалну функцију којој ништа друго не сме да претпостави. У правним системима других земаља Дигиево схватање није прихваћено, а после првих одушевљења у правној теорији напуштено је под ударцима критике и постепено пало у заборав. Данас се у нашој земљи, без или са помињањем Дигиа, јављају мишљења о субјективном праву као превазиђеном појму. При томе се на овај или онај начин истиче социјална функција људи и њихових организација у социјалистичком друштву која се, по тим схватањима, огледа више у дужностима (обавезама) него у овлашћењима (правима); а и овлашћења, уколико их има, посматрају се пре свега као дужности.

2. Корен схватања о субјективном праву као социјалној функцији налази се у друштвеним процесима који су се јасно испојили у првој четвртини двадесетог века и од тада непрестано развијали обухватајући све нове и нове области живота. Државна интервенција у областима живота које су раније сматране класично приватноправним, револуционарни прев-

рати који су довели до образовања социјалистичких земаља и улога социјалистичке државе у организацији земље и њеном животу, два велика светска рата и тешке последице после њих које су се морале лечити и принудним мерама, привредно планирање у општедруштвеним размерама — особито у социјалистичким земљама, преображај разних колонијалних земаља у независне и улога државе као фактора развитка у тим земљама, потискивање индивидуалног начина привређивања разним ограничењима и усмеравањима, као и многи други процеси, представљају чињенице на основу којих је никло и одржава се схватање о субјективном праву као превазиђеном појму, јер су водиле сталном сужавању обима субјективних права или одређивању праваца њиховог вршења. Ово схватање особито може да нађе плодно тло у социјалистичким земљама будући да оне врше најрадикалније измене у свим областима живота, посебно у економском положају људи. Потискујући приватну својину и замењујући је друштвеном и личном својином, организујући економску изградњу у размерама раније невиђеним у историји, предузимајући мере за елиминаисање експлоатације међу људима и уобличавајући читав живот у нове организационе облике, социјалистичке земље — немајући узор у прошлости — стално су у тражењу најпогоднијих путева за постизање постављених задатака. На брзу акцију их нагони како борба за дефинитивну победу новог система у националним границама тако и афирмација и одржавање на међународном плану. Ове околности с једне стране стварају утисак да се човек—стваралац налази у другом а не у првом плану друштвених збивања, а с друге да у социјалистичком друштву — с обзиром на честе промене и захвате у поједине области живота — нема постојаних и јасно одређених субјективних права. Све је подложно „узурпацији“ од стране друштва, све се може и имати и немати, а како ће бити зависи од тренутних потреба друштва. Чак и недовољно прецизирана и недовољно стабилна субјективна права морају се често вршити у одређеном правцу. С обзиром на све то, није потребан особит напор да се закључи да су субјективна права у социјалистичком друштву превазиђена правна категорија.

3. Наведени процеси који угрожавају субјективна права су општа појава у савременом свету. У буржоаским земљама су израз преживелости капиталистичког система и весник новог социјалистичког друштва које ће бити сазиано на новим темељима. У социјалистичким земљама су с једне стране израз напора да се превазиђе наслеђена заосталост (јер су социјалистичке револуције углавном извршене у недовољно развијеним земљама) и зимене друштвени односи — зашта су неопходне и административне методе, а с друге стране израз недостатка узора у организацији и функционисању социјалистичког друштва услед чега нису ретки случајеви преурањеног или непотребног административног или другог захватања или усмеравања у појединим областима живота. У овом периоду живота социјалистичког друштва субјективна права, а и сам човек су у извесном смислу угрожени, потиснути у други план или бар тако изгледа. Човек личи на делић једне огромне машине који се, ако отпадне, може заменити другим а да машина због тога не стане. Субјективна права, не-

само сужена и усмерена у погледу вршења, него и као таква недовољно обезбеђена, изгледају као социјално задужење човека и његових организација, као друштвена функција коју треба извршити ради виших, друштвених циљева. Тај сталан процес угрожавања човека и његових субјективних права прети опстанку човека као слободног људског бића и угушио би га када социјалистичко друштво не би човеку давало — упоредо са угрожавањем и елиминацијом једних субјективних права — друга субјективна права која обезбеђују његову примарну улогу у друштву. Данас управо присуствујемо рађању нових субјективних права у социјалистичким земљама и обезбеђењу постојећих у таквој мери да личност човека избија у први план. Јер не сме се заборавити — и то се сваким даном све више истиче — да се социјализам ствара ради човека, да је човек онај фактор који се борио и бори за тај нови друштвени поредак управо ради бољег положаја но што га је имао у ранијем друштвеном систему. Право на друштвено самоуправљање локалним и опшtedруштвеним пословима и права која из њега произилазе, ротација у вршењу свих друштвених функција, право на рад и слобода рада, право на накнаду према раду, право на плаћени одмор, станарско право, бројна права из осочијалног осигурања, право на образовање и друга чине нова субјективна права својствена само социјалистичком друштву која човеку обезбеђују приоритетно место у друштву. Она бацају у засенак субјективна права која је човек имао у ранијим епохама не само зато што имају нову садржину, него и стога што стварно а не само формалноправно припадају сваком члану друштва. Она обезбеђују демократизам и хуманизам у међуљудским односима који је непознат ранијим епохама. Она значе да је социјалистичко друштво у основи нашло свој специфичан начин организације и функционисања, да је превладало фразеологију о идентичности општих и појединачних интереса, да је отклонило заблуду о држави као основној руководећој снази друштва и нашло пут даљег прогресивног развитка кроз организовано и спонтано разрешавање друштвених противречности. Историјском значају ових нових субјективних права ништа не одузима чињеница што нису сва у свим социјалистичким земљама довољно уобличена, што нису једини и дефинитивни правни изрази новог друштвено-правног положаја човека; битно је да су се та нова субјективна права манифестовала с тенденцијом даљег умножавања, а кад је реч о традиционалним правима — с тенденцијом испуњавања новом садржином.

4. Предлажући замену појма субјективно право другим правним појмовима, правни писци се позивају на сужену садржину, елиминисање или друштвено усмеравање вршења многих субјективних права што све, по њима, противречи појму субјективног права у правом смислу. А тај појам, по њима, карактерише слобода поседовања и вршења или не вршења субјективног права од стране његовог титулара, као и вршење на начин и у оном правцу како то субјект нађе за сходно. Је ли то заиста у потпуности тако?

Пре свега, мора се рећи да су почев од Првог светског рата па на даље углавном имовинска субјективна права, а пре свега право приватне

својине, трпела ограничења и то поводом одређених а не свих ствари и та се пракса наставила до наших дана и особито испољила у социјалистичком друштву које између осталог и има за циљ да приватну својину замени друштвеном и личном. Та се ограничења односе на права закуподавца станова и земље као власника; на вршења права својине на земљи у смислу њеног обрађивања; на регулисању цена на тржишту; на ограничење обима поседа земљишта и зграда у приватној својини (у социјалистичким земљама пре свега, али и земљама са друкчијим системом ова мера није страна); на одузимање права својине и других права путем национализације појединих привредних грана, затим путем експроприације, арондације, комасације и другим мерама; на принудни откуп пољопривредних производа (у социјалистичким земљама у једном периоду) на укључивање приватних поседника у пољопривреди и занатству у производне организације (каткад и административним методама у појединим социјалистичким земљама); итд. Извесна ограничења погађају релативно узак круг људи (на пример, национализација приватних индустријских предузећа), а извесна могу да се тичу широког круга (на пример, регулисање цена на тржишту, укључивање пољопривредника у пољопривредне организације и др.). У неким случајевима ограничење или одузимање субјективних права једној категорији људи (на пример, капиталистичкој класи) значи омогућавање стицања одређених субјективних права другим категоријама становништва. При свем овом мора се констатовати да земље без обзира колико широко и брзо користиле поједине мере којима ограничавају или одузимају одређена субјективна права, ипак то у основи чине у разумним и историјском моменту одговарајућим границама; ако друштво као целина није у стању да одређену меру апсорбује, мера се неће моћи спровести или се дотично друштво не може одржати (за то има довољно примера и у најновијој историји).

Али док у току последњих педесет година присуствујемо ограничавању, усмеравању и елиминацији једних имовинских права дотле, као што је већ речено, присуствујемо и рађању нових имовинских права која припадају појединцу. Ова права су се изразито испољила у социјалистичком друштву; у буржоаском друштву назире се само замеци неких нових имовинских права што је јасан знак зрелости овог друштва да уступи место социјалистичком друштву. Од свих нових појава у социјалистичким земљама друштвена својина у тој мери представља нов друштвено-историјски квалитет да захваљујући њеном постојању могу да постоје и ничу нова имовинска субјективна права. Према томе, ограничавање, усмеравање и елиминисање појединих имовинских права не сме да се посматра без уочавања настајања нових субјективних права која долазе на место раније постојећих и у принципу за човека више значе него права која је раније имао или могао да има; то особито важи за социјалистичко друштво. Друкчије посматрање води ка једностраном и погрешном закључку, као што се — допуштамо то себи да кажемо — и догодило заступницима мишљења да су субјективна права превазиђена правна категорија.

Међутим, имовинска права нису једина категорија субјективних права. Ништа мању улогу од њих не играју у друштвеном животу политичка и лична субјективна права. Док имовинска субјективна права, као што смо видели, за последњих педесет година доживљавају сталну трансформацију кроз сужавање, усмеравање, елиминацију и рађање нових права, дотле политичка и лична субјективна права доживљавају процват у светским размерама и као индивидуална и као колективна права. Активно и пасивно бирачко право свих грађана је данас мање-више општа чињеница; право на организовање и удруживање је углавном општепризнато право; право на учешће радничке класе у некој форми у управљању производњом сваким даном све више крчи себи пут; право на самоопредељење, равноправност и слободан живот народа никада се није с таквом снагом испољило и никада није више подржавано као данас; право на личну слободу, право на телесни интегритет, право на част, право на лични мир, право на породични мир и друга лична права триумфују у модерном друштву; итд., итд. Политичка, па и лична субјективна права нарочито су доживела процват у социјалистичким земљама. У неким од њих проистекла су и нова, раније непозната политичка права која се позитивно одражавају и на имовинска права грађана (на пример, право друштвеног самоуправљања у општедруштвеним размерама). Шта-више, она социјалистичком друштву, као што је већ речено, дају специфичан облик демократског и хуманистичког конституисања непознат ранијој епохи и оштро разликују друштвено-правни положај појединаца и маса од положаја који су имали у срушеном друштвено-политичком систему.

Ограничавање, усмеравање и елиминација субјективних права за последњих педесет година нису једина појава те врсте у историји. Сличних појава је било и у ранијим периодима. Интервенција државе у области тржишта, забрана интересне стопе, аграрна реформа, узурпација имовине друштвено-економски слабијих од стране јачих (на пример, у доба акумулације капитала), привређивање у режији државе (на пример, у робовласничким друштвима) и друге мере познате су у свим цивилизованим народима од најстаријих времена до данас. Теорија злоупотребе права, развијена крајем деветнаестог века, има своје корене у далекој робовласничкој прошлости у којој се такође примењивала за каналисање вршења субјективних права у одређеном правцу. Те мере, каже се, нису биле обима који имају и у модерном свету и нису се примењивале у тако дугом временском раздобљу као данас. Чини нам се да такав закључак не би увек био тачан и да би нас брижљиво истраживање довело до прилично друкчије представе о угрожавању субјективних права у појединим ранијим историјским раздобљима него што је имамо данас. Али прошлост познаје и раздобља у којима је постојала релативно велика слобода у поседовању и вршењу субјективних права; у тим раздобљима никло је је и схватање о субјективним правима као тако рећи апсолутно неограниченим правима које се данас од стране појединих правника проглашава за идеално поимање субјективних права и основ оцењивања постојања или непостојања ових права у друштву. Међутим, без обзира на ширину слободе у погледу поседовања и вр-

шења субјективних права, у принципу се може рећи да у поседовању и вршењу ових права никада није постојала апсолутна слобода. Свако друштво их је на неки начин условљавало и ограничавало у зависности од унутрашње констелације и историјског момента у коме је живео. За римско друштво је, на пример, било довољно да вршење права приватне својине на непокретностима ограничи по садржаним минималним суседским правом другог субјекта права, док је за савремено друштво такво ограничење недовољно јер се друштвени живот толико обогатио да захтева не само нова ограничења приватне својине, него и њену замену другим облицима својине на средствима за производњу уопште. Али та ограничења, без обзира каква су и колика су, не треба да нас доведу до закључка да негирамо постојање субјективних права уопште. Пре свега, ограничења се никада не односе на сва субјективна права и поводом свих објеката већ само на она права и објекте које друштво у одређеном моменту ради свога опстанка или постизања одређених циљева мора да ограничи. Затим, ограничења појединих субјективних права у принципу доводе до појаве нових, раније познатих субјективних права о чему и данашња и раније епохе довољно сведоче. Најзад, ограничавање субјективних права никада не погађа све људе у друштву већ одређене категорије људи тако да ограничење њихових права у ствари значи омогућавање стицања права другим категоријама. Имајући све наведене моменте у виду не можемо субјективно право дефинисати на основу слободе поседовања и вршења у раздобљима у којима је постојао релативно широк либерализам у друштвено-економском положају људи, јер прво — он није био стварно такав за све људе, а друго — он није карактеристичан само за одређен друштвено-економски систем већ поједина раздобља у свим до сада постојећим. Субјективним правима морамо сматрати и ону ограниченију правну власт у односу на либералнију епоху коју субјекти права поводом појединих објеката имају. Ограничења и тенденције за ограничавањем субјективних права морамо пратити, али не смемо само на основу њих доносити закључке у смислу негирања субјективних права уопште, јер је појам субјективног права за положај субјекта права у друштву (пре свега човека) кориснији него ма какав нови сурогат. За појам субјективног права није битан обим власти и слобода њеног вршења већ јасност те власти и њено стварно обезбеђење од стране друштва у границама у којима ју је признало, као и за време за које ју је признало. То време не треба непроучено и брзоплето скраћивати а тако не треба чинити ни са сужавањем или проширавањем обима субјективних права јер то води ка неизвесности и нестабилности и стварању утиска о непостојању субјективних права, односно о њиховом преображају у социјалне функције. Такав утисак се изгледа неизбежно стиче у прелазним раздобљима пре но што су се испољила нова субјективна права.

Али није довољно само констатовати да су данас на помолу, односно да су се већ појавила нова субјективна права (имовинска, политичка, лична). Потребно је указати на обим власти коју дају, као и на слободу вршења ове власти. Начелно се може рећи да нова права дају релативно

велику слободу титулару како у погледу могућности поседовања и обима овлашћења, тако и у погледу вршења. Такав је, на пример, случај са правом личне својине, правом на рад и слободом рада, правима из социјалног осигурања, станарским правом, правом на образовање, активним и пасивним бирачки правом, правом на учешће у друштвеном самоуправљању и правима на основу њега, правом на част, правом на телесни интегритет, правом на лични мир, правом на породични мир, ауторским правом чија се садржина стално обогађује, као и многим другим правима. Ова права се по обиму овлашћења, могућности поседовања и слободи вршења у принципу изједначавају са субјективним правима у либералистичким периодима живота друштва. Начелно се може рећи, и то у првом реду за социјалистичко друштво, да се нова субјективна права појављују у оној мери у којој друштво успева да ограничи и елиминира наслеђена субјективна права — пре свега право приватне својине на средствима за производњу, и у оној мери у којој превлађује економску заосталост, стабилизује нови поредак и улази у мирнији ток свога развитка; ови моменти омогућавају да човек избије у први план мада је он стварно увек у првом плану као покретач свих збивања али се то на плану субјективних права није могло довољно да испољи због давања приоритетног значаја друштвеним процесима и прелазног стања у коме се наслеђено потискује и елиминира а ново тек ствара.

5. Субјективно право је вишеструко користан и правном поретку веома потребан појам.

Посматрањем субјективних права у друштву, њихове садржине и граница вршења у могућности смо да пратимо правни положај субјекта права у друштву — пре свега човека и све промене у вези с тим и да реагујемо на одговарајући начин у корист човека или друштва. Јер као што човеку може бити нанета велика штета у најширем смислу речи ограничавањем, усмеравањем или одузимањем субјективних права, тако исто може бити нанета штета и друштву давањем прешироких субјективних права или давањем поводом објекта поводом којих му их никако или само у ограниченој мери треба признати. Појмови који се предлажу или траже као замена субјективном праву у ствари замагљују правни положај човека иако каткад на први поглед желе да га истакну. Јер правни положај субјекта у друштву огледа се у његовим правима и обавезама према друштву и према другим субјектима, а појмови: социјална функција, социјална дужност, надлежност и други не посматрају право и обавезу као израз међуљудских односа у друштву већ права проглашују обавезама а обавезе су ионако обавезе, те их тако апсолутно изједначавају, иако у друштву ствари углавном стоје друкчије: наиме, оно што је за неког право, то је за другог а не за њега обавеза.

Субјективна права нам показују однос између субјеката права и друштва — пре свега човека, однос између њихових узајамних интереса у сваком моменту. Сви други појмови којима би се заменио појам субјективно право замагљују тај однос, приказују га као апсолутно усаглашен, мада нам свакодневни живот пружа друкчију слику. Друштво се не може ус-

пешно изграђавати улепшавањем, превиђањем или искривљавањем стварности већ њеним сагледавањем и што правилнијим одражавањем кроз правни и друштвени поредак. Социјалистичко друштво је превазишло многе слабости у том погледу, а посебно фразеологију о идентичности општих (друштвених) и појединачних интереса. Јединка и друштво су два опречна али истовремено и два нераздвојна појма. Њихови интереси од вајкада су били у одређеној опреци, али су се од вајкада налазили путеви њиховог усаглашавања кроз разрешавање једних и рађање и поново разрешавање нових противречности. Тај непрекидан ток збивања на плану општих и појединачних интереса наставља се и данас. Субјективна права нам показују превагу једних или других интереса у одређеном моменту, области живота у којима постоји једна или друга превага, упућују нас да тражимо и откривамо друштвене процесе који условљавају оваква или онаква субјективна права, омогућавају свесним друштвеним снагама да интервенцијом у област субјективних права обезбеђују опстанак друштва и прогресаван правац његовог развитка уколико су и саме прогресивне.

Субјективна права јасно истичу правни положај и појединаца и класа, и група и слојева у друштву. Она омогућавају прогресивним снагама да усмере своју борбу у одређеном правцу имајући у виду баш одређена субјективна права и мобилишу масе за своју акцију. Појмови: надлежност, социјална функција, социјална дужност и други који се предлажу уместо појма субјективно право не само да прикривају различит друштвеноправни положај појединаца, класа, група и слојева, него теже и да га овековече. Јер, шта друго значи истицање од стране појединих правних писаца да одређену социјалну функцију треба изгубити кад се стекну лични разлози на страни носиоца функције него овековечење на том положају док не погреша и не буде уклоњен од оних који добро врше своје социјалне функције. На тај начин предлаже се у ствари одржавање сталног односа између оних који владају и оних којима се влада, оних који имају и оних који немају, повлашћених и неповлашћених итд. У таквим околностима развија се бирократија, протекционаштво, прикривање грешака у круговима владајућих слојева, обесправљеност широких народних маса, рађају се мрачни циљеви, итд., као што се то и догодило у фашистичким земљама.

Према томе, субјективно право није само појам правне технике који се олако може заменити другим већ појам са одређеном садржином и то не само сопственом унутрашњом него и општедруштвеном који нам омогућава да уочимо друштвену стварност и реагујемо на њу. Ниједан други појам не може да га замени а да потенцијално не садржи опасност прикривања друштвених изопачења.

Др. Живомир Ђорђевић